

Σύρος και Ερμούπολη

Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος}-20^{ός} αι.

Επιμέλεια

Χριστίνα Αγριαντώνη, Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη	9
Σημείωμα των επιμελητών	11
Α. Ο χώρος - Οι άνθρωποι	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ, <i>Γύρω από έναν στίχο του Βιργίλιου. Η Σύρος στα Νησολόγια, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας</i>	15
ΙΟΛΗ ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Η Σύρος στους περιηγητές; Οι περιηγητές για τη Σύρο; Εξαιρέσεις και μικροϊστορίες</i>	39
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Ένα Συριανό Κτηματολόγιο του 19^{ου} αιώνα</i>	55
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΦΕΝΕΡΛΗ, <i>Νέα στοιχεία για την πρώτη εγκατάσταση των προσφύγων στην Ερμούπολη</i>	77
ΘΩΜΑΣ ΔΡΙΚΟΣ, <i>Πολιτικές έριδες στην Ερμούπολη της Σύρου επί Δημαρχίας Δημητρίου Βαφιαδάκη</i>	87
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, <i>Μερικές επισημάνσεις για τους κατοίκους της Ερμούπολης τον 19^ο αιώνα: γεωγραφική προέλευση, εγκατάσταση στο χώρο, επαγγέλματα, κοινωνικές σχέσεις</i>	105
Β. Οικονομικές λειτουργίες	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, <i>Επικοινωνία και ταχυδρομεία στη Σύρο τον 19^ο αιώνα</i>	127
ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, <i>«Σύρος, το Λίβερπουλ της Ελλάδος». Συγκρότηση και ανάπτυξη δυο εμπορικών λιμανιών του 19^{ου} αιώνα</i>	135

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, <i>Προσαρμογές του επιχειρηματικού κόσμου της Ερμούπολης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα</i>	143
ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, <i>Το «πατρικό ενδιαφέρον» των βιομηχάνων και η διαχείριση της εργασίας στην κλωστοϋφαντουργία Καρέλλα (Ερμούπολη, πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα)</i>	155
ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, <i>Εισαγόμενη και εγχώρια τεχνολογία στη βιομηχανία της Ερμούπολης την περίοδο του Μεσοπόλεμου</i> ..	187
 Γ. Λογοτέχνες του τόπου - Ο τόπος στη λογοτεχνία	
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, <i>Ποίηση στην Ερμούπολη, 1830-1880. Από την ισχνή έξαρση στη σταδιακή εξαφάνιση</i>	201
ΝΑΣΙΑ ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ, <i>Δημήτριος Βικέλας. Ένας Ερμούπολίτης; Σκέψεις για την πρώτη γενιά Ελλήνων πολιτών</i>	251
ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ, <i>Όψεις της Ερμούπολης στην πεζογραφία. Ελληνικότητα ή κοσμοπολιτισμός;</i>	263

ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ.
ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ Ή ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ;

Η Ερμούπολη της Σύρου με το λιμάνι της, διαμετακομιστικό, εμπορικό και ναυτιλιακό κέντρο, με καθοριστικές για τη διαμόρφωσή της προσμίξεις πληθυσμών από ελληνικά νησιά, αλλά και τόπος κατοικίας αλλοεθνών, Γάλλων, Γερμανών, Ιταλών και άλλων, με σημαντική οικονομική αλλά και πολιτιστική ανάπτυξη, ήταν κατά τον 19^ο αιώνα εκτός από σημείο συνάντησης εμπόρων και επιχειρηματιών και ένα σημείο συνάντησης διαφόρων κοινωνιών και πολιτισμών.

Το ερώτημα «ελληνικότητα ή κοσμοπολιτισμός» για την Ερμούπολη του 19ου αιώνα και των αρχών του 20^{ού}, προέκυψε ως υπόθεση εργασίας, με δεδομένη τη δημογραφική ιδιαιτερότητα της νεότευκτης πόλης και με άξονα ανάλογα δείγματα άλλων πόλεων του ευρύτερου ελλαδικού χώρου (Αλεξάνδρεια, Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη) που παρουσίαζαν αντίστοιχα ανοίγματα προς την οικονομική και εμπορική ανάπτυξη αλλά και προς την προσέγγιση ξένων πολιτισμών. Η χρονική τοποθέτηση της αναζήτησης αυτής, μέσα στο πλαίσιο πάντα μιας υπόθεσης εργασίας, παρακολουθεί την Ερμούπολη στα χρόνια της μεγάλης της ανάπτυξης αλλά και της διαμόρφωσης των εθνικισμών, αλλά και αργότερα, στα χρόνια του μεσοπολέμου, περίοδος η οποία κατ'εξοχήν έδωσε με οξύτητα το ζήτημα της «ελληνικότητας» σε αντιδιαστολή με τον «κοσμοπολιτισμό», το ζήτημα της ελληνικής ταυτότητας και ιδιουσυστασίας σε αντιπαράθεση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Εργαλείο στην αναζήτηση αυτή είναι τα λογοτεχνικά κείμενα και ειδικότερα η πεζογραφική παραγωγή με θέμα την πόλη της Ερμούπολης αλλά και το νησί της Σύρας.¹ Η χρήση της λογοτεχνίας ως εργαλείου για τη διερεύνηση πολιτισμικών φαινομένων βασίζεται στην άποψη ότι η λογοτεχνία, μέσα από τις συμβολικές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, τη διωματική πρόσληψη του χώρου και της κοινωνίας, ακόμη και μέσα από τη μυθο-

1. Πολύ χρήσιμη είναι η συναγωγή κειμένων για τη Σύρα του Μιχαήλ Π. Χατζηγεωργίου, *Η Σύρα και οι νεοέλληνες λογοτέχνες 1827-1945*, Ερμούπολη 2003. Επίσης, η ανθολογία *Ερμούπολη*, σειρά: *Μια πόλη στη λογοτεχνία*, Επιλογή Κειμένων: Μάνος Ελευθερίου, Αθήνα 2003.

πλαστική αναβίωση της ιστορίας, μπορεί να αποβεί ένας σημαντικός εκφραστής τάσεων, ατομικής ή και συλλογικής οπτικής, διαμόρφωσης κοινωνικών ή και εθνικών στερεοτύπων αλλά και να αποκαλύψει αθέατες όψεις της κοινωνίας και των πολιτισμικών διεργασιών που την καθορίζουν. Η λογοτεχνία διαμορφώνεται άλλωστε μέσα στην κοινωνία και δεν μπορεί παρά να απηχεί τα κοινωνικά φαινόμενα και τις ιδεολογικές τους συνιστώσες.²

Είναι σαφές ωστόσο ότι το υλικό είναι ποικίλο και οδηγεί προς πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους κατευθύνσεις. Έναν κεντρικό άξονα σε μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσαν να αποτελούν οι διάφορες εκδοχές της αναζήτησης ή της έκφρασης μιας ταυτότητας αναφορικά με τον γενικότερο γεωγραφικό αλλά και τον εθνικό χώρο. Τα έργα που γεννιούνται, για παράδειγμα, με αφορμή ένα ταξίδι, τα έργα που στηρίζονται στην επικοινωνία και στην επαφή, που περιγράφουν τον χώρο ως δικό τους ή ως ξένο, που περιγράφουν τις σχέσεις με τον «άλλο», ή ακόμη και τα έργα που απορρέουν από την εμπειρία του εκπατρισμένου, μετανάστη ή εξόριστου, συχνά θέτουν το ζήτημα της ταυτότητας, εθνικής και πολιτισμικής, ατομικής και συλλογικής. Μία τέτοιου τύπου προσέγγιση της λογοτεχνίας θα ήταν δυνατόν να αποκαλύψει τη ροή αντιλήψεων και στερεοτύπων σε μια συγχρονική ή και διαχρονική οπτική στο πλαίσιο της ιστορίας των ιδεών και του πολιτισμού.³

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα το ερώτημα «κοσμοπολιτισμός ή ελληνικότητα» δεν έχει ακόμη διατυπωθεί με αυτούς ακριβώς τους όρους αλλά κυρίως εκφράζει αφενός τον εκσυγχρονισμό με το άνοιγμα προς τα ευρωπαϊκά πρότυπα και αφετέρου την ξενοφοβία και τον ελληνοκεντισμό.⁴ Το ερώτημα, ή το δίλημμα, προϋποθέτει άλλωστε τη διαμορφωμένη συνείδηση και των δύο όρων του. Η έννοια του ελληνισμού διαχωρίστηκε από την αρχαία σημασία της μόλις κατά τον 19^ο αιώνα και πήρε σχήμα κυρίως με την *Ιστορία του ελληνικού Έθνους* του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Τότε, ο ελληνισμός ανάγεται σε μια «ηθική και πνευματική ενότητα του διχοτομημένου έθνους σε ελεύθερους και υπόδουλους Έλληνες», βασίζεται στη γλώσσα και στη συνείδηση εθνικής ταυτότητας.⁵ Η πολιτισμι-

2. Βλ. σχετικά, Andrew Milner, *Literature, Culture and Society*, Λονδίνο 1996.

3. Για ένα σχετικό προβληματισμό, βλ. André Karatson και Jean Bessière, *Déracinement et Littérature*, Université de Lille III, 1982.

4. Βλ. σχετικά Δημήτρης Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και αποσυνάγωγοι. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830-1930)*, «Εισαγωγή», Αθήνα 2003, σ. 11 κ.ε.

5. Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1989, σ. 33.

κή και ιδεατή αυτή ενοποίηση του ελληνισμού σαφώς υπερβαίνει τα στενά γεωγραφικά όρια του ελληνικού κράτους και συνυφαίνεται με τη Μεγάλη Ιδέα, ενώ συγχρόνως με το περιεχόμενο που αποκτά προσεγγίζει τη λίγο μεταγενέστερη έννοια της ελληνικότητας.⁶

Ας θυμίσουμε επίσης ότι το 1880, έγινε στην Ελλάδα η μετάφραση της *Νανάς* του Émile Zola από τον Ιωάννη Καμπούρογλου με το ψευδώνυμο Φλοξ,⁷ η οποία ξεσήκωσε δύολλα αντιδράσεων και συζητήσεων.⁸ Στην έκδοση του κειμένου του Zola δημοσιεύθηκε και η γνωστή «Επιστολιμαία διατριβή αντί προλόγου»,⁹ που υπογράφει ο Α[γνησίλαος] Γ[ιαννόπουλος] Η[πειρώτης], νεαρός λόγιος, έμπορος από το Μπάρι της Ιταλίας. Στο κείμενό του αυτό, ο Γιαννόπουλος σκιαγραφεί την αμφιταλάντευση της ελληνικής κοινωνίας γύρω από το δίπολο ελληνοκεντρισμός ή / και ευρωπαϊσμός - κοσμοπολιτισμός, που ταλάνιζε ήδη την πνευματική ζωή. «Παρά τοις πλείστοις των λαών η ζωή σήμερον προσκτάται κοσμοπολιτικήν τινα χροϊάν, ηθικόν φαινόμενον γενικού τινος αισθήματος, εις ο υπείκει η ανθρωπότης, και όπερ τείνει να καταστήση την ιδέαν της πατρίδος ευρείαν όσον ο κόσμος.» Για τον Γιαννόπουλο, ο κοσμοπολιτισμός είναι φαινόμενο ηθικό, όπου η ηθική είναι άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια της πατρίδας και της εθνικής παράδοσης. Εδώ εντοπίζεται ωστόσο ο πάγιος και διττός φόβος της νεοελληνικής κοινωνίας: από τη μια είναι ο φόβος για την αλλοίωση του εθνικού χαρακτήρα από τις ευρωπαϊκές επιδράσεις, από την άλλη όμως είναι ο φόβος για τον εθνικό απομονωτισμό, για την απομάκρυνση από την πρόοδο και τη σύγχρονη ευρωπαϊκή σκέψη.¹⁰ Ο Γιαννόπουλος τελικά τοποθετείται σαφώς υπέρ του ανοίγματος προς τα ευρωπαϊκά ρεύματα, επιμένοντας ωστόσο ότι οι ελληνικές δημιουργίες είναι και πρέπει να παραμείνουν γνήσια ελληνικές: «Αδύνατον ημείς να περικλεισθώμεν εν τη ιδία ημών

6. Για το θέμα αυτό βλ. αναλυτικά: Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού*, σ. 31-53.

7. Αιμίλιος Ζολά, *Νανά. Μυθιστόρημα πολύκροτον της φυσιολογικής σχολής, μεταγλωττισθέν εις την ελληνικήν υπό Φλοξ*, Αθήνα, Εκ του Τυπογραφείου της Φιλοκαλίας, 1880.

8. Η μετάφραση πρωτοδημοσιεύθηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα *Ραμπαγάς* το 1879. Η πρώτη έντονη αρνητική αντίδραση σημειώθηκε από τον Άγγελο Βλάχο που δημοσίευσε αμέσως επιστολή στο περιοδικό *Εστία*, με τίτλο: «Η φυσιολογική σχολή και ο Ζολά. Επιστολή προς επαρχιώτην. Τω κυρίω Χ**, εις Σύρον. Εν Αθήναις, τη 26 Νοεμβρίου 1879».

9. Την «Επιστολιμαία διατριβή αντί προλόγου» αναδημοσιεύει ο Π. Δ. Μαστροδημήτρης, σε Παράρτημα, στο: *Ο ζητιάνος του Καρκαβίτσα*, Εισαγωγή-κείμενο-γλωσσάριο, Αθήνα 1996, σ. 271-297.

10. Για τη συζήτηση αυτή και για τη γενική αμφιδυμία που τη διακρίνει, βλ. Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και αποσυνάγωγοι*, «Εισαγωγή», σ. 9-20.

ατμοσφαίρα, να ζήσομεν μόνοι και δι' ίδιον μόνον λογαριασμόν, να σταματήσωμεν εν τω παρόντι, όπως καλλίτερον συνδέσωμεν την χθες προς την αύριον. [...] Πρέπει να ζήσωμεν εν τω κόσμω και μετά του κόσμου, πυρέσσοντες ή χασμώμενοι ως αυτός, σκεπτόμενοι και μελετώντες υπέρ αυτού [...] Ό,τι όμως είναι Ελληνικόν, οφείλει ν' απομείνη και δ' απομείνη αιωνίως τοιούτον, ως φέρον εν εαυτώ τα στοιχεία του φωτός και του αέρος, άτινα διαυγέστερα, λεπτότερα, ήττον υλικά, ούτως ειπείν, επί της γης ταύτης απλούνται και προσπνέουσιν».¹¹

Τελικά, η γενιά του 1880 διαμορφώνεται και μέσα από τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική πνευματική ζωή άντλησε από την ευρωπαϊκή, προκειμένου να βρει τα απαραίτητα ιδεολογικά επιχειρήματα αλλά και τα εργαλεία για να χαράξει, μέσα από τον συγκερασμό των τάσεων, τον δρόμο της προς μια νέα εθνική ταυτότητα. Τα διλήμματα φυσικά δεν έπαψαν να υπάρχουν, ο ευρωπαϊσμός δεν σταμάτησε να θεωρείται απειλή για την ελληνική πολιτισμική συνοχή ενώ το ζήτημα της γλώσσας δίχαζε, με μορφή και ένταση κοινωνικού κινήματος, εκσυγχρονιστές και παραδοσιακούς. Κεντρική συνισταμένη είναι όμως πάντα το εθνικό ζήτημα, κοινό μέλημα είναι η συγκρότηση της εθνικής αυτοσυνειδησίας και βέβαια η δημιουργία μιας απόλυτα εθνικοποιημένης λογοτεχνίας.¹² Τον ρόλο αυτό, κατά την τελευταία εικοσαετία του 20ού αιώνα, έπαιξε η ηθογραφία.

Το ζήτημα της σχέσης του ελληνικού πολιτισμού με τον ευρωπαϊκό αποκρυσταλλώθηκε θεωρητικά αρκετά χρόνια αργότερα, με το έργο της γενιάς του τριάντα. Η σχέση αυτή διατυπώθηκε ως ένα αίτημα για την υπέρβαση των διαφορών, για την υπέρβαση του ηθογραφικού τοπικισμού και για τη διεκδίκηση του «ελεύθερου πνεύματος» ευρύτερης εμβέλειας, ικανού όχι μόνο να αφομοιώσει τα ρεύματα της Ευρώπης, μέρος της οποίας αποτελεί και η Ελλάδα, αλλά και να παρουσιάσει έργα οικουμενικά, χωρίς εθνικό προβληματισμό αλλά γενικότερα ανθρωπιστικό. Το *Ελεύθερο Πνεύμα* του Γιώργου Θεοτοκά, δημοσιευμένο το 1929, διεκδίκησε ένα ελεύθερο πνεύμα δημιουργίας, απαλλαγμένο από εθνικούς προσδιορισμούς και περιορισμούς, προσανατολισμένο στα οικουμενικά προβλήματα του ανθρώπου.

Στην πράξη όμως, κατά τα πρώτα τρία τέταρτα του 19^{ου} αιώνα, την εποχή της ανάπτυξης των εθνικισμών, ο κοσμοπολιτισμός εκφράζεται μέσα

11. «Επιστολιμαία διατριβή αντί Προλόγου», στο Μαστροδημήτρης, *ό.π.*, σ. 280.

12. Για το ζήτημα αυτό βλ. Αλέξης Πολίτης, «Λογοτεχνία και διανόηση. 1880: μια καινούργια γενιά στο προσκήνιο», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Επιμέλεια: Β. Παναγιωτόπουλος, τ. 5, Αθήνα 2004, σ. 231-246 και ειδικότερα σ. 231-234.

από πολυπολιτισμικές συνθήκες διαβίωσης που επιτρέπουν την προσέγγιση με το ξένο, την αποδοχή και αφομοίωση ξένων τρόπων ζωής. Τέτοιες συνθήκες υπήρχαν σε πολυεθνικά αστικά κέντρα όπως η Σμύρνη, η Αλεξάνδρεια, η Θεσσαλονίκη αλλά και η Ερμούπολη της Σύρου. Εκφράζεται επίσης μέσα από ατομικές περιπτώσεις, από τη ζωή, δηλαδή, κάποιων ανδρών, επιχειρηματιών και εμπόρων που μετακινούνταν συνεχώς για την ανάπτυξη της περιουσίας τους που εδραιώνεται όχι τόσο στην Ελλάδα αλλά κυρίως σε κέντρα του εξωτερικού. Επιχειρηματίες που έρχονται σε επαφή με ξένους λαούς, ζουν στα μεγάλα κοσμοπολιτικά κέντρα του εξωτερικού και απομακρύνονται πολιτισμικά από τον τόπο προέλευσής τους, χωρίς ωστόσο να αποποιούνται την εθνική τους ταυτότητα.¹³ Ο κοσμοπολιτισμός δηλαδή τον 19^ο αιώνα, δεν εκφράστηκε τόσο ως η φιλοσοφική ή και ηθική κοσμοθεωρία του πολίτη του κόσμου αλλά ως υπέρβαση των εθνικών ορίων μέσα από ένα γενικότερα εξευρωπαϊσμένο τρόπο ζωής, επιβεβλημένο κατά κύριο λόγο από την οικονομία και τις ιστορικές συνθήκες.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η απάντηση στο ερώτημα ελληνικότητα ή κοσμοπολιτισμός για την περίπτωση της Ερμούπολης, είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο. Η περίπτωση ωστόσο της Ερμούπολης είναι ιδιότυπη και ξεχωριστή στην ελληνική πραγματικότητα της εποχής και η ιδιοτυπία της αυτή εκφράζεται καθαρά μέσα από τα κείμενα.

«Η Ερμούπολη είχε άνθηση, αλλά άνθηση υλική και περιστασιακή» παρατηρούσε ο ερμουπολίτης Κωστής Μπασιτιάς το 1932.¹⁴ Η φράση αυτή του Κ. Μπασιτιά υπογραμμίζει το γεγονός ότι κεντρικός μοχλός στην ανάπτυξη της Ερμούπολης υπήρξε η οικονομική της ευμάρεια, μια ευμάρεια όμως περιστασιακή, χωρίς παράδοση και χωρίς αντίστοιχη συνέχεια. Η υλική και περιστασιακή άνθηση της Ερμούπολης πράγματι εκφράζεται στα κείμενα και αιτιολογεί την ιδιότυπη εικόνα της τοπικής κοινωνίας στις γραπτές της περιγραφές. Τόσο τα κείμενα της μυθοπλασίας, εκείνα (τα λιγοστά) δηλαδή που τοποθετούν την πλοκή τους στην πόλη της Ερμούπολης, όσο και τα κείμενα της μαρτυρίας, δεν πιστοποιούν ούτε μια ξεκάθαρη ελληνοκεντρική προσέγγιση, μια προσέγγιση δηλαδή που θα τοποθετούσε οργανικά την Ερμούπολη στο εθνικό και πολιτισμικό πλαίσιο του ελληνισμού, ούτε αναδεικνύουν ένα ξεκάθαρο κοσμοπολιτικό πνεύμα, έναν κο-

13. Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και αποσυνάγωγοι*, «Εισαγωγή», σ. 10.

14. Στεριές και θάλασσες, Αθήνα 1932. Αναφέρεται από τον Χατζηγεωργίου, *Η Σύρα και οι νεοέλληνες λογοτέχνες*, σ. 225.

σμοπολιτικό τρόπο ζωής, εννοούμενο όχι σαν μια κοσμοθεωρία με φιλοσοφικές διαστάσεις, αλλά κυρίως ως αποδοχή της διαφορετικότητας, εύκολη προσαρμογή προς τις εκτός συνόρων κοινωνίες και υιοθέτηση των πολιτισμικών προτύπων των πολυεθνικών κυρίως μεγαλουπόλεων.¹⁵ Η εικόνα που κυριαρχεί στα κείμενα είναι η ίδια η Ερμούπολη με τις αντιφάσεις της: με τη δική της πληθυσμιακή ποικιλότητα και πολιτισμική ιδιαιτερότητα, με τη δική της δυνατότητα διατήρησης ή αμφισβήτησης των τοπικών παραδόσεων αλλά και με την πολύβουη ζωντάνια του νέου εξευρωπαϊσμένου αστικού εμπορικού κέντρου.

Η κοινωνία της Ερμούπολης είχε διαμορφωθεί γύρω από την επιχειρηματικότητα, την οικονομική ανάπτυξη, το κέρδος και συνεπώς γύρω από τη σύνεση και το πρακτικό πνεύμα. Ο Νικόλαος Δραγούμης έζησε στη Σύρα δύο χρόνια, γύρω στο 1837, και επισκέφτηκε ξανά την Ερμούπολη το 1857. Έγραψε σχετικά στο περιοδικό *Πανδώρα* το 1865 (δημ. 1866): «Διατρίψας εν Σύρα άλλοτε έτη δύο, ηγάπησα τους κατοίκους αυτής και διά την προς τους νόμους υποταγήν, και την περί της τάξεως μέριμναν, και την περί τα του δήμου προθυμίαν, και μάλιστα διά την προς τον πρακτικόν βίον ροπήν, ροπήν αξιάγαστον, πορίζουσαν μεν ύπαρξιν ανεξάρτητον, καθιστάσαν δε μετριοπαθείς τας περί των κοινών κρίσεις και αποστρεφομένην τας διαίας μεταβολάς. Την κλίσιν ταύτην επανεύρον εν Ερμουπόλει και είκοσιν έτη μετά ταύτα, το 1857, ότε επεσκέφθην αυτήν, τρεις μόνον ημέρας διατρίψας εκεί... Τούτο λοιπόν εθαύμασα εν Ερμουπόλει ότι οι πατέρες, εκπαιδευόντες τα ίδια τέκνα, φροντίζουσιν ταυτοχρόνως να διευδύνωνται και αι καρδιάι αυτών προς ελλόγους επιθυμίας, και να μην υπερπηδώσιν ωρισμένον τινά κύκλον, ον χαράττουσι περίξ αυτών. Διό, σπανίως μαθητής του εν Σύρα Γυμνασίου προσέρχεται εις το Πανεπιστήμιον. Πάντες, αποφοιτώντες, αποδύονται εις το στάδιον του πρακτικού βίου, γινόμενοι ούτω χρησιμότεροι προς τε εαυτούς και την πατρίδα».¹⁶

Μπορεί πράγματι η συντηρητική κοινωνία της Ερμούπολης που περιγράφει ο Δραγούμης να αποστρέφεται τις μεταβολές και να διδάσκει στη νεολαία τη μετριοπάθεια, την εσωστρέφεια και τη σύνεση, ωστόσο η ευμάρεια και οι ποικίλες επαφές των Ερμουπολιτών με το εξωτερικό, είχαν παράλληλα σαν αποτέλεσμα την αστικοποίηση του τρόπου ζωής τους και φαι-

15. Πέτρος Κουλιμάσης, *Οι πολίτες του κόσμου. Ιστορία του κοσμοπολιτισμού*, μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα 1997, σ. 364 κ.ε.

16. Νικόλαος Δραγούμης, *Πανδώρα* 16 (1866), 53-55. Αναφέρεται από τον Χατζηγεωργίου, *ό.π.*, σ. 28.

νόμενα μιμητισμού των προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων. Η μόδα στην ενδυμασία και η μόδα στους χορούς έμειναν παροιμιώδεις και αποτυπώθηκαν στα κείμενα με διάχυτη σατιρική διάθεση. Ο ποικίλης προέλευσης πληθυσμός της Ερμούπολης, με διαφορετικές αλλά ακόμη ζωντανές παραδόσεις και καταβολές, καθώς και η πολύ σύντομη διάρκεια της αναπτυξιακής της περιόδου δεν επέτρεψαν την πραγματική αφομοίωση των ξένων προτύπων συμπεριφοράς που παρέμειναν σε ένα επιφανειακό επίπεδο. Ο Εμμανουήλ Ροΐδης στο «Ψυχολογία συριανού συζύγου» καυτηριάζει τέτοια φαινόμενα μιμητισμού, μέσα όμως από μια έμμεσα αξιολογική προσέγγιση που αντιμετωπίζει την κοινωνία της Σύρου αφενός ως ένα επαρχιακό κακέκτυπο της προηγμένης Ευρώπης και αφετέρου με τις ηθικές καταβολές μιας συντηρητικής κοινωνίας που ακόμη ανθίσταται στα ελευθεριάζοντα δυτικότερα ήδη.

Ο Ιάκωβος Πιτζιπίος ή Πιτσιπίος, άνθρωπος της μετακίνησης και των πολλαπλών αναζητήσεων, στο πέρασμά του από τη Σύρο, δημοσιεύει στην Ερμούπολη τον *Πίθηκο Ξουθ*,¹⁷ το 1848, σε επτά συνέχειες, στο περιοδικό που εξέδιδε ο ίδιος, την *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων*. Ίσως το κοινωνικό περιβάλλον της Ερμούπολης στα 1848 να έπαιξε ένα κάποιο ρόλο ως προς το γεγονός ότι ο πίθηκος Ξουθ, ο μεταμορφωμένος περιηγητής Μπαρτόλντι, μέσα από τη σάτιρα και την παρωδία, μεταξύ άλλων ασκεί κριτική και στον μιμητισμό-πιθηκισμό των Ελλήνων που υιοθετούν με επιπόλαιο τρόπο, δυτικού και ευρωπαϊκού τύπου συμπεριφορές. Ο Ανδρέας Συγγρός, ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Σύρο με την οικογένειά του το 1840, γράφει στα απομνημονεύματά του για τις συνήθειες ακριβώς εκείνης της εποχής κατά την οποία διαδραματίζεται και ο Πίθηκος Ξουθ: «Εν ω, ως είπον, η φειδώ περί την τροφήν έφθανε μέχρις υπερβολής, ως προς την περιβολήν, και μάλιστα των Κυριών, αι δαπάναι ήσαν δυσανάλογοι προς τα μέσα των κατοίκων. Οι συρμοί της Εσπερίας παρηκολουθούντο, ούτως ειπείν, κατά θήμα και πλείσται των εν Σύρω δεσποινών εκόμιζον τους ματισμούς και τα 'καπελλίνα' και τα της υποδήσεως ακόμη εκ της Εσπερίας, οι μεν μεγαλέμποροι διά των εκεί ανταποκριτών αυτών, οι δε ναυτικοί διά των πλοίων των. Η μεσαία τάξις επρομηθεύετο εξ αυτών των εν Σύρω 'εμπορικών', των οποίων οι προϊστάμενοι, εκμεταλλεζόμενοι φυσικώς την αδυναμίαν των κατοίκων, επλούτιζον τα καταστήματα αυτών εισκομίζοντες

17. Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος, *Η Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής. Ο Πίθηκος Ξουθ ή τα ήδη του αιώνας*, Εισαγωγή και φιλολογική επιμέλεια: Δημήτρης Τζιόβας, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη - Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1995.

παντοία είδη πολυτελείας, των οποίων εύρισκον αφθόνους αγοραστάς και εκ των οποίων και πολλοί εσημάτισαν σπουδαίας περιουσίας».¹⁸ Πρόκειται γι' αυτό που ο Εμμανουήλ Ροΐδης, στο διήγημά του «Ιστορία μιας γάτας» αποκάλυψε «μετασχηματισμό των Συριανών εις Ευρωπαίους, τον οποίον ωνόμαζον, με συμπάθειο, 'ξεβράκωμα'. Αι φέσσαι και αι βράκai εξηφανίζοντο αλλεπάλληλοι, ως τα πρωινά άστρα, υπό τας ακτίνας του εσπερίου πολιτισμού».¹⁹

Στο «κοσμοπολιτικό» αυτό πνεύμα συμβάλλουν και οι ξένοι κάτοικοι της Σύρου, γάλλοι οικοδιδάσκαλοι και πληθώρα Ιταλών που συνέρευσαν στο νησί μετά την αποτυχία της επανάστασης του 1848. Η παρουσία τους ωστόσο, έτσι όπως περιγράφεται από τον Ροΐδη στο διήγημά του «Ιστορία ενός σκύλου», μάλλον λίγα προσφέρει στην προσπάθεια εξευρωπαϊσμού των Ερμουπολιτών: «Οι Ιταλοί ήσαν οι πλείστοι ακονηταί ξυραφίων, καθαρισταί κηλίδων, συγκολληταί σπασμένων πινακίων, ανακαινισταί παλαιών υποδημάτων, διακοσμηταί των νεκρικών φερέτρων, ευνουχισταί πετεινών, υπαίθριοι τηγανισταί σμαρίδων και πάντες ανεξαιρέτως οι ζωγράφοι, λιθοξόοι, χοροδιδάσκαλοι και μουσικοί. Αι αξιώσεις των καλλιτεχνών τούτων περιωρίζοντο εις το να μην αποθάνωσι της πείνης, ο δε βίος δεν ήτο τότε όπως σήμερον ακριβώς».²⁰

Μολοντί την εποχή αυτή μεταφράζονται και εκδίδονται στην Ερμούπολη ξενόγλωσσα έργα, μολοντί τα γαλλικά και τα αγγλικά διδάσκονται στα σχολεία,²¹ η επαφή ωστόσο με το σύγχρονο ευρωπαϊκό στοιχείο παραμένει επιφανειακή. Η *Αμάλθεια* της Σμύρνης, σύμφωνα πάντα με τον Ανδρέα Συγγρό, ήταν η μόνη εφημερίδα του εξωτερικού που μπορούσε κανείς να διαβάσει την εποχή αυτή, ενώ «μόνον κατά το 1843 εγένετο η θυσία της εισαγωγής εις το αναγνωστήριον [της Χιακής Λέσχης] του *Séraphore de Marseille*, της εβδομαδιαίας εκδόσεως».²² Ο «συριανός πολιτισμός» όπως τον έχει χαρακτηρίσει ο Κωστής Μπαστιάς, «στα καλύτερα χρόνια του στάθηκε κακέκτυπη μίμηση μεγαλοαστικής ζωής με προσα-

18. Ανδρέας Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, Επιμέλεια: Άλκης Αγγέλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου, τόμος Α', Αθήνα 1998, σ. 63.

19. Εμμανουήλ Ροΐδης, «Ιστορία μιας γάτας», *Αφηγήματα*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, σ. 89-90.

20. Εμμ. Ροΐδης, «Ιστορία ενός σκύλου», *Αφηγήματα*, σ. 64.

21. Βίκυ Πάτσιου, «“Εξωτερικά σημεία φραγκισμού και σπουδή της γαλλικής” στην αναπτυσσόμενη Ερμούπολη», *Συριανά Γράμματα* 16 (1990), 26-31.

22. Συγγρός, *ό.π.*, σ. 65.

νατολισμούς προς τις Τουγιερύ και τις Βερσαλίες, χωρίς έρμα ουσίας». ²³ Ο Δημήτριος Βικέλας, στο εισαγωγικό μέρος του διηγήματος «Φίλιππος Μάρδας», είχε ήδη αποτυπώσει κριτικά τον εξευρωπαϊσμό αυτό της Ερμούπολης: «Αληθώς ο αποκτηθείς ούτως εξευρωπαϊσμός έφερε τον διπλόν τύπον και της βίας με την οποίαν μετηνέχθη έξωθεν, και της ανεπαρκείας των μέσων δια των οποίων επραγματοποιείτο η εφαρμογή του. Οι νέοι εκείνοι Ευρωπαίοι εφάινοντο μη λαβόντες εισέτι τον καιρόν να συνηθίσουν εις τα ξένα ήθη και εις τα νέα φορέματά των». ²⁴ Το αποτέλεσμα της τάσης αυτής ήταν η Ερμούπολη να διαμορφώσει μια ιδιαίτερη κοινωνία που ομοιά της δεν υπήρχε πουθενά αλλού στην ελληνική επικράτεια. Ο Νικόλαος Δραγούμης, στο άρθρο του στην Πανδώρα, το 1865 έγραφε: «Οι ενταύθα διάγουσι βίον όλως διάφορον του των άλλων κατοίκων της Ελλάδος· διό η κοινωνία της Ερμουπόλεως κατέστη εντός της άλλης ελληνικής κοινωνίας *une société à part*». ²⁵ Και ο Βικέλας διαπιστώνει και αυτός ότι «ο ερχόμενος εκ των άλλων μερών της Ελλάδος εις Σύραν, έβλεπεν εκεί εξωτερικά σημεία φραγκισμού, τα οποία εις μάτην ήθελε τότε αναζητήσει αλλαχού [...] Εν συνόλω, εις την κοινωνίαν εκείνην, της οποίας τα συστατικά ήσαν ετερογενή και ποικίλα, αι δε περιστάσεις ανώμαλοι και εισέτι δυσχερείς, υπήρχε τι το ασυνάρτητον, το ιδιόρρυθμον, δος δ' ειπείν και το αλλόκοτον». ²⁶ Πολύ αργότερα, στα χρόνια του Μεσοπολέμου, ο Μ. Καραγάτσης θα πει περίπου τα ίδια πράγματα: «Κάτω όμως από τούτη τη βιτρίνα, τα πάθη που γεννάει η έλλειψη βαθύτερης καλλιέργειας σαλεύουν παντοδύναμα. Δεύτερη συνέπεια της γνωστικής φτώχιας, είναι ένας άκρατος μοντερνισμός κι ένας αδιάλλαχτος κοσμοπολιτισμός, που φυτρωμένοι σ' ένα έδαφος ανέτοιμο να τους δεχτή δημιουργούν στενόχωρες τραγελαφικότητες». ²⁷

Για να εκτιμήσουμε ωστόσο πληρέστερα τις κρίσεις που διατυπώθηκαν, θα πρέπει να πούμε ότι ο κοσμοπολιτισμός στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, εννοούμενος ως μια ανοικτή και αφομοιωτική οπτική προς τον ευρωπαϊκό αστικό τρόπο ζωής, αρχίζει στην Ελλάδα να αποκτά μια ιδεολογική χροιά, που

23. Κωστής Μπαστιάς, *Στεριές και δάλασσες*, Αθήνα 1932. Αναφέρεται από τον Χατζηγεωργίου, *ό.π.*, σ. 225.

24. Δημήτριος Βικέλας, «Φίλιππος Μάρδας», στο *Λουκής Λάρας και διηγήματα*, Επιμέλεια: Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σ. 342.

25. Αναφέρεται από τον Χατζηγεωργίου, *ό.π.*, σ. 30.

26. Βικέλας, «Φίλιππος Μάρδας», σ. 342.

27. Αναφέρεται από τον Χατζηγεωργίου, *ό.π.*, σ. 259.

τον αποκηρύσσει ως μιμητισμό και τον φέρνει αντιμέτωπο με το οξύ αίσθημα και αίτημα φιλοπατρίας. Στην «Επιστολμαία Διατριβή», ο Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος γράφει: «Έχουσιν δίκαιον όσοι δια τους λόγους τούτους κηρύσσονται εχθροί κατά παντός ό,τι εκ της Εσπερίας παρ' ημίν εισάγεται, αλλοιούν κατά μικρόν τον ημέτερον εθνικόν χαρακτήρα και οιονεί τάφρον τινά ανασκάπττον μεταξύ των παραδόσεων της χθες και του βίου της σήμερον, μεταξύ των ημετέρων γονέων και ημών αυτών, οίτινες προσόμοιοι εκείνοις οφείλομεν δια των αυτών μέσων να εξακολουθήσωμεν το ατελές έτι έργον».²⁸ Στην Ερμούπολη ωστόσο, που κατοικείται από πρόσφυγες διαφόρων προελεύσεων, πολλοί από τους οποίους θα την εγκαταλείψουν για άλλους πλέον κερδοφόρους τόπους, ο εθνικός χαρακτήρας παραμένει κάπως ασαφής ενώ οι προγονικές και τοπικές παραδόσεις δύσκολα διατηρούνται. Ο Δημήτριος Βικέλας εξηγεί στον «Φίλιππο Μάρδα» ότι «οι συνοικισταί της Ερμουπόλεως, εκριζωθέντες των εστιών των από τον ανεμοστρόβιλον της Επανάστασεως και μεταφερθέντες επί νέου εδάφους, ηδύναντο δι' αυτό τούτο να μεταβάλωσιν, ευκολώτερον των άλλων Ελλήνων, τα προγονικά ήθη και έδιμα».²⁹

Έτσι, σε γενικές γραμμές, οι όψεις που παρουσιάζει η Ερμούπολη στα κείμενα του 19^{ου} αιώνα είναι οι όψεις του εμπορίου, της προκοπής, της οικονομικής ανάπτυξης και της μιμητικής υιοθέτησης ξένων προτύπων συμπεριφοράς. Στις περιγραφές της Ερμούπολης κυριαρχεί η πολύβουη ζωή του λιμανιού και της αγοράς. Η ελληνικότητα της πόλης ασφαλώς δεν αμφισβητείται αλλά ούτε προβάλλεται. Η Ερμούπολη δεν αναδεικνύει έναν υπερτοπικό ελληνικό χαρακτήρα και δεν συνιστά τυπικό εθνικό δείγμα πολιτισμού αλλά ούτε μοναδικό και ιδιότυπο παράδειγμα προς μίμηση, ένα παράδειγμα αστικής και εμπορικής ευμάρειας και προκοπής.

Τα ίδια αυτά δεδομένα ωστόσο, γύρω στα 1940, όταν πια η Ερμούπολη θα έχει ήδη χάσει την ακμή της, ο Μ. Καραγάτσης στη *Μεγάλη Χίμαιρα*, θα τα δει ως νομοτελειακούς παράγοντες ηθικής παρακμής. «Δεν ήταν πολιτεία αυτή· ήταν κάτι σαν ακλόνητη απόδειξη γεωμετρικού θεωρήματος: σα δογματική σύλληψη μεταφυσικού στοχασμού, εφαρμοσμένη πάνω σ' έναν ξερό βράχο, που αντλούσε χάρη κι ομορφιά από το ψέμα ενός μαγικού φωτός».³⁰ Για τη γαλλίδα ηρωίδα του μυθιστορήματος, η Σύρα και η

28. «Επιστολμαία διατριβή αντί Προλόγου», στο Μαστροδημήτρης, *ό.π.*, σ. 280.

29. Βικέλας, «Φίλιππος Μάρδας», σ. 342.

30. Αναφέρεται από τον Χατζηγεωργίου, *ό.π.*, σ. 256.

Ερμούπολη θα παραμείνουν ένας ξένος τόπος στον οποίο δεν θα κατορθώσει ποτέ να ενσωματωθεί.

Την εποχή του Μεσοπολέμου, αλλά και αργότερα, όταν οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις των λογοτεχνών που αναζητούν ενδείξεις της ελληνικότητάς τους στις ελληνικές θάλασσες και στα νησιά, κατακλύζουν τον εκδοτικό χώρο, το βλέμμα όσων επισκέπτονται και τη Σύρο παραμένει σταθερά κλυμμένο από τον ίσκιο της άλλοτε ακμάζουσας Ερμούπολης. Η εικόνα που κυριαρχεί είναι εκείνη της απουσίας και του μαρασμού. Η εικόνα του παρόντος διαμορφώνεται αποκλειστικά μέσα από τη μακρινή αντανάκλαση του παρελθόντος. Άλλωστε, όπως το έχει σημειώσει και ο Κωστής Μπασιάς, το «Σίτυ της εμπορικής ναυτιλίας» ή το «Μάντσεστερ του Αιγαίου» μετά από την ανάπτυξη του Πειραιά, θα διατηρήσει μόνο το εξωτερικό του κάλλος. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος διαλέγει να περιγράψει μια νυχτερινή εικόνα της Ερμούπολης: «Τα όμορφα σπίτια και τα μεγάλα, μουδιασμένα, ναρκωμένα, αφώτιστα, τα κοιμίζε στην αγκαλιά της η σιωπή. [...] Επήρα μαζί μου την εντύπωση ενός χώρου ονείρου, που τον κυβερνούσε η απουσία».³¹ Ο Αντρέας Καραντώνης σημειώνει: «Αλλά μια ήρεμη θλίψη αναβλύζει απ' όλη αυτή την καλοδιατηρημένη μα σαν ακατοίκητη αρχοντιά. Η θλίψη της εσωτερικής μεταβολής».³² Ο Κώστας Ουράνης μιλάει για την «παλιά καθολική Σύρο» αποστρέφοντας το βλέμμα από την Ερμούπολη, που είναι «μια πόλη ευπρόσωπη - και ξεπεσμένη», μια «σύγχρονη πόλη, εμπορική και νεοπλουτική». Με ρομαντικές καταβολές, αναζητώντας το παρελθόν που χάθηκε, «τον ίσκιο μιας εποχής που πέρασε», ο Κώστας Ουράνης αγάπησε «την παλιά καθολική Σύρο, που πεθαίνει σιγά-σιγά κάτω από τον ίσκιο της γέρικης μητρόπολής της - αγνάντια στη θάλασσα που δεν τη διαπλέουν πια οι γαλέρες της Βενετίας και της Γένοβας [...] η παλιά Σύρος απομένει σιωπηλή και σχεδόν σκοτεινή. Ίσως να ήταν μια εποχή που η ζωή της νέας πολιτείας να τη γέμιζε ζήλεια και πικρία. Σήμερα όμως αισθάνεται κανείς ότι την αφήνει αδιάφορη. Έχει την υπέρτατη αδιαφορία των ανθρώπων που, χωρίς ακόμα να έχουν πεθάνει, έχουν παύσει ν' ανήκουν στη ζωή...».³³

Οι λογοτέχνες που διασχίζουν το Αιγαίο ανιχνεύοντας τα σημάδια του αρχαίου και νεότερου ελληνικού πολιτισμού, που αναζητούν στην κυκλαδί-

31. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Μορφές της ελληνικής γης*, Αθήνα 2^η1988 (α' έκδοση Αθήνα 1959), στο *Ερμούπολη. Μια πόλη στη λογοτεχνία*, σ. 185.

32. Αντρέας Καραντώνης, «Στην Ερμούπολη», *Ελληνικοί χώροι*, Αθήνα 1979, σ. 376.

33. Κώστας Ουράνης, *Ταξίδια. Ελλάδα*, Αθήνα 8^η1998, σ. 223-227.

τική αισθητική και στο θαλασσινό τοπίο την πεμπουσία της ελληνικότητάς τους, δεν είναι δυνατόν να φορτίσουν με μια τέτοια ιδεολογική χροιά την πόλη του Ερμή και του εμπορίου. Απλώς την παρακάμπτουν. Εξάιρεση αποτελεί ο Αντρέας Καραντώνης: «Όταν μελετηθεί κάποτε η νεοελληνική ιστορία και οι φάσεις της αναπτύξεως της ζωής σ' όλη την Ελλάδα, θα τονιστεί χωριστά το πώς ξεπετάχτηκε αυτή η πολιτεία και πώς σκέπασε συμμετρικά αυτούς τους λόφους τους γυμνούς, το πώς άνθισε αυτή η ζωή μέσα από ένα έρημο νησί». Μια «παράξενη έκφραση ζωής και πολιτισμού» είναι για τον Αντρέα Καραντώνη η εικόνα της Ερμούπολης από τη θάλασσα. Το ηχητικό πλαίσιο της εικόνας αυτής είναι από τη μια μεριά ένα φορηγό πλοίο που το σφυροκοπούν οι εργάτες μες στο μεσημέρι και από την άλλη η φωνή των «πουλητάδων του συριανού λουκουμιού», ό,τι απόμεινε δηλαδή «για να θυμίσει την παλιά οικονομική και εμπορική δόξα της Σύρας».³⁴ Αυτά τα περασμένα μεγαλεία αναζητά στους δρόμους της Ερμούπολης και διαβάζει στα αρχοντικά της την ιστορία της αλλαγής, την πορεία από το λαμπρό παρελθόν στο παρόν της αξιοπρέπειας και της αρχοντιάς, σαν μια ανθρώπινη περιπέτεια, σαν ένα δείγμα ανθρωπιάς. Και επειδή ο Αντρέας Καραντώνης ανήκει στη γενιά των λογοτεχνών του Αιγαίου και είναι ένας άνθρωπος του καιρού του, θα βρει τελικά στη Σύρα τον δρόμο της ελληνικότητας μέσα από αυτήν ακριβώς την ανθρωπιά της αλλαγής και της ιστορικής μεταβολής. Μέσα στο καφενείο «Η Άνδρος» της Ερμούπολης αναλογίζεται τη σημασία «της ύπαρξης ισχυρού εθνικού χαρακτήρα με εσωτερική ενότητα, διαμορφωμένου από τις ιστορικές περιπέτειες και τις πολυαίωνες δοκιμασίες του Γένους. Αυτός ο χαρακτήρας διατηρεί το άτομο στα αληθινά μέτρα του ανθρώπου που έχει συνείδηση της ανθρωπιάς του, του εαυτού του, της διαφοράς του από τους άλλους, και που μπορεί να 'διαλέγεται' ακόμη με τους διπλανούς του, σαν αρχαίος Έλληνας, ήρεμα και μετρημένα. Εκείνη τη στιγμή, μέσα στο «Καφενείο η Άνδρος» της Σύρας, ο εθνικός μας χαρακτήρας παίρνει στα μάτια μου μια θαυμαστή καθαρότητα. Και παραγγέλνω άλλο ένα ούζο».³⁵

34. Καραντώνης, «Μπροστά στη Σύρα», *Ελληνικοί χώροι*, σ. 368.

35. Καραντώνης, «Στην Ερμούπολη», σ. 374.